

УДК 631.461:631.484
© 2014

Л.О. Чайковська,
доктор сільсько-
господарських наук

М.І. Баранська,
кандидат сільсько-
господарських наук

О.Л. Овсієнко

*Інститут сільського
господарства Криму НААН*

Н.О. Сологуб

*Республіканський
комітет природи Криму*

БАКТЕРИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ОПТИМІЗАЦІЇ БІОЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ҐРУНТУ В РИЗОСФЕРІ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ ЗА ДІЇ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ

Досліджено вплив фосфоентерину на динаміку чисельності бактерій, що утилізують сполуки азоту і фосфору, та активність ферменту каталази в чорноземі південному за умов польового досліджу. Показано, що передпосівна бактеризація насіння сприяє збільшенню кількості бактерій і каталазної активності в ризосфері пшениці під час забруднення ґрунту важкими металами (Cr, Cu, Pb).

Ключові слова: *фосфоентерин, ризосфера, важкі метали, чисельність мікроорганізмів, каталаза.*

Зростання антропогенного навантаження на довкілля спричиняє дедалі більший негативний вплив на різноманітні біологічні об'єкти. Одними з найпоширеніших забруднювачів є важкі метали (ВМ), які завдають значної шкоди природному середовищу. Зокрема, майже 20% ґрунтів сільськогосподарських угідь України забруднені ними певною мірою [1]. Потрапляючи в трофічні ланцюги, ВМ можуть значно змінювати інтенсивність метаболічних процесів рослин, що знижує їх продуктивність та якість урожаю. Крім того, у ґрунтах, забруднених ВМ, порушується інтенсивність біологічних процесів і зменшується кількість корисних мікроорганізмів, що також негативно впливає на культурні рослини [6]. Симбіотрофні мікроорганізми є посередниками між едафічними умовами (зокрема токсичністю ВМ) та рослинами і сприяють значному підвищенню стійкості макросимбіоту до стресу [2]. Використання біопрепаратів на основі корисних штамів мікроорганізмів — це важливий аспект біологізації сучасного землеробства. Науковцями України створено ряд ефективних мікробних препаратів, які з успіхом застосовують у технологіях вирощування сільськогосподарських культур у різних агрокліматичних зонах [3, 8].

Мета досліджень — визначити вплив передпосівної бактеризації насіння на показники біологічної активності ґрунту: динаміку чисельності еколого-трофічних груп бактерій та ферментативну активність (на прикладі каталази) у ризосфері пшениці озимої за впливу ВМ в умовах модельних польових дослідів.

Матеріали і методи досліджень. Польові експерименти здійснено на дослідному полі Кримського агропромислового коледжу (АР Крим, Сімферопольський р-н); ґрунт дослідної ділянки — чорнозем південний карбонатний; сільськогосподарська культура — пшениця озима. Агрохімічна характеристика ґрунту: уміст гумусу — 2,5%; рухомих форм азоту та фосфору — 5,3 і 2,6 мг/100 г ґрунту відповідно; рН водної витяжки — 7,0–7,2. Площа посівної ділянки — 10 м², облікової — 5 м²; повторність — 4-разова. Суміш солей ВМ (Cr, Cu, Pb) вносили в ґрунт рано навесні у вигляді водних розчинів з розрахунку 5, 10 та 20 ГДК (гранично допустимих концентрацій), контроль — без унесення ВМ. Чисельність еколого-трофічних груп бактерій: фосформобілізувальних та бактерій, що утилізують азот мінеральних сполук, визначали згідно з методиками [5, 9]. Активність каталази в ґрунті досліджували газометричним методом [7]. Для передпосівної бактеризації насіння використано біопрепарат фосфоентерин [4].

Результати досліджень. Виявлено, що на фоні високих доз ВМ (20 ГДК) чисельність бактерій, що трансформують важкорозчинні фосфати, зменшилася у фазах куцїння і трубкування рослин в 2–3,5 раза порівняно з контролем (табл.1). У фазі молочно-воскової стиглості зерна пшениці кількість колонієутворювальних одиниць (КУО) бактерій, які розчиняють мінеральні фосфати, у ризосфері зростає на всіх рівнях забруднення ґрунту ВМ і досягає значень контролю. Лише угруповання бактерій, які

1. Динаміка чисельності бактерій, що трансформують сполуки фосфору, в ризосфері пшениці озимої (середнє за 2010–2012 рр.), млн КУО/г сухого ґрунту

Варіант	Фаза розвитку рослин					
	кущіння		трубкування		молочно-воскова стиглість	
	органічні	мінеральні	органічні	мінеральні	органічні	мінеральні
<i>Фон (без унесення ВМ)</i>						
Без інокуляції	5,1±0,46	4,1±0,32	5,5±0,36	3,2±0,37	8,2±0,69	4,9±0,34
Фосфоентерин	7,4±0,60	6,4±0,59	8,0±0,64	5,9±0,25	10,0±0,61	5,4±0,27
<i>ВМ (5 ГДК)</i>						
Без інокуляції	5,7±0,65	5,1±0,44	3,8±0,11	3,4±0,15	8,2±0,43	4,4±0,21
Фосфоентерин	6,8±0,52	5,6±0,23	7,9±0,49	7,8±0,55	9,7±0,24	5,4±0,39
<i>ВМ (10 ГДК)</i>						
Без інокуляції	3,6±0,16	2,2±0,10	4,9±0,29	2,7±0,39	6,8±0,24	6,0±0,23
Фосфоентерин	6,4±0,45	4,9±0,29	5,7±0,42	4,0±0,35	9,2±0,45	6,2±0,28
<i>ВМ (20 ГДК)</i>						
Без інокуляції	1,8±0,21	1,2±0,13	1,5±0,20	1,8±0,19	5,5±0,38	5,0±0,37
Фосфоентерин	3,3±0,30	1,4±0,12	1,9±0,13	2,4±0,34	8,0±0,63	6,3±0,54

трансформують органічні фосфати, залишається в пригніченому стані — на рівні 20 і 10 ГДК ВМ їх чисельність досягає 5,5 та 6,8 млн КУО/г ґрунту відповідно проти 8,2 млн на контролі.

Результати досліджень свідчать про позитивний вплив бактеризації на чисельність фосформобілізуювальних бактерій у ризосфері пшениці в усі фази розвитку рослин — вона зрос-

тає порівняно з контролем на фонових ділянках і за забруднення ґрунту. Установлено, що з унесенням ВМ у дозі 5 та 10 ГДК у ризосфері бактеризованих рослин кількісні показники угруповань бактерій, які трансформують важкорозчинні фосфати, перевищують контрольні впродовж усієї весняно-літньої вегетації. Найвищі показники відзначено у фазі молочно-вос-

2. Динаміка чисельності бактерій, що використовують азотні сполуки, в ризосфері пшениці озимої (середнє за 2010–2012 рр.), млн КУО/г сухого ґрунту

Варіант	Фаза розвитку рослин					
	кущіння		трубкування		молочно-воскова стиглість	
	органічні	мінеральні	органічні	мінеральні	органічні	мінеральні
<i>Фон (без унесення ВМ)</i>						
Без інокуляції	2,9±0,17	4,5±0,15	6,9±0,33	6,8±0,26	6,0±0,45	6,7±0,39
Фосфоентерин	5,8±0,37	5,1±0,29	9,0±0,91	9,3±0,22	6,3±0,65	7,3±0,58
<i>ВМ (5 ГДК)</i>						
Без інокуляції	3,7±0,39	3,0±0,29	4,6±0,25	3,7±0,35	5,3±0,19	6,4±0,39
Фосфоентерин	4,3±0,30	4,2±0,28	8,9±0,52	11,3±0,45	7,1±0,26	8,3±0,67
<i>ВМ (10 ГДК)</i>						
Без інокуляції	2,2±0,12	1,6±0,14	4,0±0,26	3,5±0,29	4,9±0,43	5,3±0,36
Фосфоентерин	4,8±0,21	3,0±0,12	6,1±0,22	6,1±0,30	8,5±0,45	8,9±0,58
<i>ВМ (20 ГДК)</i>						
Без інокуляції	1,8±0,15	1,7±0,16	3,4±0,19	2,5±0,29	5,1±0,33	4,7±0,40
Фосфоентерин	3,0±0,15	1,6±0,15	4,4±0,45	3,7±0,22	7,9±0,27	7,5±0,45

3. Динаміка активності термолабільної каталази в ризосфері пшениці озимої (середнє за 2010–2012 рр.), мл O₂/г сухого ґрунту/хв

Варіант	Фаза розвитку рослин		
	кущіння	трубкування	молочно-воскова стиглість
<i>Фон (без унесення ВМ)</i>			
Без інокуляції	22,6±0,36	23,5±0,55	32,7±0,64
Фосфоентерин	23,7±1,19	23,0±0,32	43,5±1,56
<i>ВМ (5 ГДК)</i>			
Без інокуляції	19,7±0,70	22,5±0,67	28,9±0,67
Фосфоентерин	25,2±1,08	24,3±0,22	32,9±0,52
<i>ВМ (10 ГДК)</i>			
Без інокуляції	12,9±0,17	15,0±0,17	17,3±0,48
Фосфоентерин	16,1±0,55	24,4±0,40	24,1±0,46
<i>ВМ (20 ГДК)</i>			
Без інокуляції	3,4±0,26	8,8±0,52	13,6±0,12
Фосфоентерин	16,1±0,25	17,2±0,33	17,1±0,17

кової стиглості зерна: навіть і при 20 ГДК ВМ кількість бактерій, що трансформують органічні фосфати, досягає рівня контролю, а чисельність бактерій, які розчиняють мінеральні фосфати, дещо перебільшує це значення і становить 6,3 млн КУО/г ґрунту проти 4,9 млн КУО на контролі.

Подібні результати негативної дії ВМ отримано і для угруповання бактерій, що утилізують сполуки азоту в ризосфері пшениці озимої: їх чисельність на рівні 20 ГДК ВМ знижується у 1,5–3 рази проти контролю у фазі кущіння, 2,5 рази — у фазі трубкування і приблизно в 1,5 рази — у фазі молочно-воскової стиглості зерна (табл. 2). Як свідчать отримані дані, більш чутливими до дії ВМ є угруповання бактерій, що споживають мінеральний азот. Їх кількість у ґрунті з високим рівнем забруднення ВМ (10 і 20 ГДК) зменшується порівняно з контролем у фазах кущіння і трубкування рослин майже в 3 та 2–2,5 рази відповідно.

Бактеризація поліпшує життєздатність бактерій, які утилізують азотні сполуки, в ризосфері пшениці на ділянках без унесення ВМ. У ранні фази вегетації чисельність амоніфікаторів та бактерій, що споживають мінеральний азот, зростає в 1,5–2 рази та на 20–35% відповідно. Позитивна дія фосфоентерину на розвиток цих угруповань бактерій у чорноземі південному спостерігалася на всіх рівнях забруднення ґрунту ВМ, а чисельність КУО амоніфікаторів у ризосфері бактеризованих рослин перевищу-

вала показники контролю впродовж весняно-літньої вегетації на рівнях 5 і 10 ГДК ВМ. Слід зазначити, що на рівні 20 ГДК ВМ чисельність бактерій цих угруповань у ризосфері наближається до значень контрольних варіантів лише у фазі молочно-воскової стиглості зерна пшениці.

Отже, отримані результати свідчать про позитивний вплив фосфоентерину на динаміку чисельності бактерій, що трансформують сполуки фосфору й азоту в ризосфері пшениці озимої при забрудненні ґрунту ВМ за умов польового експерименту. Бактеризація сприяє зростанню їх кількості впродовж весняно-літньої вегетації рослин навіть на рівні 20 ГДК ВМ.

За аналізу результатів щодо визначення дії ВМ на каталазну активність відзначено зниження її показників у ризосферному ґрунті на всіх рівнях забруднення впродовж весняно-літньої вегетації пшениці озимої (табл. 3).

Так, унесення в ґрунт високих доз ВМ (з розрахунку 10 та 20 ГДК) призводить до зменшення показників каталазної активності ґрунту ризосфери порівняно з контролем у 1,7–6 разів у фазі кущіння рослин та 1,5–2,5 рази — у фазах трубкування і молочно-воскової стиглості зерна пшениці.

Установлено, що бактеризація підвищує активність термолабільної каталази в ризосферному ґрунті за забруднення ВМ і на ділянках без їх унесення. Так, у фазі кущіння спостерігалася найвище зростання її показників у ри-

зосфері бактеризованих рослин порівняно з контролем на незабруднених ділянках та за внесення ВМ з розрахунку 5 ГДК: до 24 та 25 мл O_2 /г ґрунту/хв відповідно проти 22 та 20 мл O_2 /г ґрунту/хв на контролі. Навіть за внесення в ґрунт ВМ з розрахунку 20 ГДК у ризосфері бактеризованих рослин активність каталази зростає майже в 4,5 раза порівняно з контролем (до 16 мл O_2 /г ґрунту/хв проти 3,4 мл). Найвищі показники активності термолабільної каталази ризосферного ґрунту зафіксовано у фазі молочно-воскової стиглості зер-

на пшениці у контрольних і бактеризованих рослин. Проте слід відзначити, що лише на низькому рівні забруднення ґрунту (5 ГДК ВМ) у ризосфері бактеризованих рослин спостерігалось повне відновлення активності термолабільної каталази.

Отже, отримані результати свідчать про те, що використання фосфоентерину для передпосівної бактеризації насіння пшениці озимої сприяє оптимізації біологічної активності ґрунту в ризосфері бактеризованих рослин за забруднення чорнозему південного ВМ (Cr, Cu, Pb).

Висновки

Дослідженнями встановлено, що забруднення ґрунту важкими металами (Cr, Cu, Pb) призводить до пригнічення ферментативної активності (термолабільної каталази) чорнозему південного та зниження чисельності бактерій, що трансформують сполуки фосфору

та азоту в ризосфері пшениці озимої. Передпосівна бактеризація насіння фосфоентерином сприяє відновленню чисельності бактерій та оптимізації показників каталазної активності в ризосферному ґрунті впродовж весняно-літньої вегетації рослин.

Бібліографія

1. *Агроэкологическая оценка земель Украины и размещение сельскохозяйственных культур*; под ред. В.В. Медведева. — К.: Аграр. наука, 1997. — 162 с.
2. *Белимов А.А.* Микробиологические аспекты устойчивости и аккумуляции тяжелых металлов у растений/А.А. Белимов, И.А. Тихонович//Сельскохозяйственная биология. — 2011. — № 3. — С. 17–22.
3. *Біологічний азот*; за ред. В.П. Патики. — К.: Світ, 2003. — 422 с.
4. *Декларацийний патент України на корисну модель № 12537. Удобрювальний біопрепарат «ФОСФОЕНТЕРИН» на основі штаму фосфатмобілізуючих бактерій Enterobacter nimipressuralis 32-3*/Чайковська Л.О., Мельничук Т.М., Пархоменко Т.Ю., Татарин Л.М., Грітчина Л.Ю., Каменєва І.О.; заявник і власник патенту: Південний філіал Інституту сіль-
- ського господарської мікробіології УААН. — № 12357; заявл. 01.08.2005; опубл. 15.02.2006. — Бюл. № 2.
5. *Експериментальна ґрунтова мікробіологія*; за ред. В.В. Волкогона. — К.: Аграр. наука, 2010. — 464 с.
6. *Иутинская Г.А.* Моделирование динамики численности микроорганизмов в почве, загрязненной тяжелыми металлами/Г.А. Иутинская, Ю.В. Коппа, В.С. Степашко//Мікробіолог. журнал. — 2002. — Т. 64, № 3. — С. 59–67.
7. *Методы почвенной микробиологии и биохимии*; под ред. Д.Г. Звягинцева. — М.: Изд-во МГУ, 1991. — 304 с.
8. *Мікробні препарати у землеробстві*; за ред. В.В. Волкогона. — К.: Аграр. наука, 2006. — 312 с.
9. *Теппер Е.З.* Практикум по микробиологии/Е.З. Теппер, В.К. Шильникова, Г.И. Переверзева. — М.: Дрофа, 2005. — 256 с.

Надійшла 12.08.2013.